

# **SZÖVEG ÉS (ADEKVÁT) INTERPRETÁCIÓ**

(Szövegműfaj, szövegforma, szövegértelmezés, szövegmondás)

WACHA IMRE

## **Vázlat**

1. A szövegtan, a szövegfonetika és a Kazinczy-versenyek kapcsolatáról
- 1.1. A Kazinczy-versenyek céljáról
- 1.2. A Kazinczy-versenyek problematikája a hivatásos beszélők gyakorlatában
2. A kommunikációs szituáció, az interpretálási szándék és a hangzásforma kapcsolata
3. Az interpretálás stílusgondjai
4. A szöveg, szövegforma, (-szerkezet), nyelvi forma és a hangzásforma összefüggései
5. A megszólaltatás alapkérdései
6. A szöveg meghatározásának gondjai
7. Az akusztikus stílusideál, a pódiumstílus kérdése. A Kazinczy-versenyek hangvétele
8. A szöveg(mondatok) hangzásának (intonálásának) szerepéről
- 8.1. A szöveg és a szupraszegmentális eszközök kapcsolata a szöveg megszólaltatásakor
- 8.2. A megszólaltatás egyik alapkérdéséről: tagolás és kapcsolás a szövegben
9. A kommunikáció feltételeinek és a szövegnek a kapcsolata
10. A kommunikációs „mező”, a szöveg és a hangzás kapcsolata
11. Gyakorlati példák helyett
12. Összegzés

## **1. A szövegtan, a szövegfonetika és Kazinczy-versenyek kapcsolatáról**

A szövegnek, mely a tudattartalom (egy bizonyos részének) visszatükröződése és ennek kivetítése, realizációja a közlőben és a közlő által, majd pedig felidézője a címzettben, két megjelenési alapformájával számolhatunk. Az írott és a hallható (vulgo: beszélt) szöveggel. Az írott szöveg hallhatóvá tétele: adekvát megszólaltatása régóta nagy gondja az előadóművészeteknek: azt a gondolatot szólaltatja-e meg az előadóművész vagy felolvasó, mely az írott sorokban rejlik, s úgy szólaltatja-e meg őket, hogy azzal a szerző mondanivalóját és szándékát tolmácsolja. Más gondok és szándékok mellett ez a gond hívta létre a Kazinczy-versenyeket, s volt egyik elindítója a szövegfonetikai kutatásoknak. E versenyeken, melyeknek zsűritagjai többségükben nyelvészek voltak, a produkciók hallatán óhatatlanul felmerültek olyan kérdések is: miért mondható könnyen és hatásosan az egyik szöveg, s miért nem a másik. A kutatók figyelme így fordult az akusztikumot meghatározó tényezők keresése, majd az alap: a

szövegnek, szerkezetének, szövegségi jegyeinek, a szövegmondatok (belső) szerkezetének, összefüggéseinek vizsgálata felé. A Kazinczy-versenyek (és az előadó-, valamint az interpretáló művészetek) tehát a szövegvizsgálatnak egy sajátos ágát kezdeményezik. Ebből a problémakörből kiindulva mutatok be néhány gondolatot a szöveg vizsgálói számára.

### 1.1. A Kazinczy-versenyek céljáról

„A Kazinczy-versenyeket általában úgy szokás emlegetni, mint a szép magyar kiejtés versenyeit. A szép magyar kiejtésnek azonban kettős értelmezése van. Szűkebb értelemben a tiszta hangképzést, a precíz, az igényes magyar hangképzés szabályainak megfelelő hangszor, hangfolyam létrehozását értjük rajta. Van azonban egy bővebb, igazabb értelmezése is: az imént említetttel együtt, azt is beleértve, *a szövegnek, a szövegben rejlő gondolatnak és mondanivalónak értő—értető megszólaltatása: tolmácsolása.*” A Kazinczy-versenyek egyik célja tehát, hogy megtanítsa megkeresni, kialakítani azt az akusztikus formát, azt a hangzási-hangoztatási formát, amely adekvát módon felel meg egyrészt a szöveg hordozta gondolatoknak, azaz a szöveg mondanivalójának, céljának, az ezt hordozó szöveg- vagy nyelvi formának, másrészt az adott beszédhelyzetnek, harmadrészt a megszólaltató személyiségének. „S amint ezt tartjuk a Kazinczy-versenyek fő és fontosabb céljának, úgy érezhetjük, hogy valamiképpen még messze vagyunk ettől a céltól.” (WACHA: 1991. 87.)

Állításom bizonyítását és a továbbhaladás egy irányának a felvázolását — mivel a Kazinczy-versenyek eszme- és szempontrendszere, a versenyekkel kapcsolatos elvi és gyakorlati elképzelések is több forrásból táplálkoznak — kissé távolabbról és több irányból közelítem meg.

### 1.2. Kazinczy-versenyek problematikája a hivatásos beszélők gyakorlatában

1964-ben új alapokra helyezték a rádióbemondók képzését. Az ő beszédstílusuknak, hangvételüknek a megváltoztatásától várták a rádió hangjának, stílusának a megváltozását. Abban az időben ugyanis „a” rádió hangját — s bizonyos felfogás szerint a nemzeti beszédmintát is — a bemondók, főleg a hírolvasó bemondók testesítették meg. Az addig neutrális, informatív bemondói, hírolvasói stílust kellett volna közvetlenebbé, értelmezőbbé: „közlővé” átalakítani, hogy a „felolvasó” rádió helyébe egy kommunikatívabb, „beszélő” rádió léphessen. 1970—71 táján már kiderült, hogy a feladat — ahogy elképzelték — megoldhatatlan. Ennek csak egyik okát kereshettük a bemondók személyiségében és azokban a körülményekben, melyek között ők megszólaltatják a szövegeket. A merev felolvasást még akkor is csak alig sikerült feloldani, amikor a stúdióban kellő szövegelemzés után próbáltuk meg „beszélve”, oldottan megszólaltatni a hírszövegeket.

A hírek — és bizonyos más szövegek — egy határon túl „ellenálltak” az oldott megszólaltatásnak. Az ok, az „alapháttalomban”, mint ezt később DEME LÁSZLÓ megfogalmazta (s a rádiós beszéd vizsgálatára felkért más nyelvészeink is igazolták ezt az állítást), az *írott szöveg* nem kommunikatív *nyelvi formája* (a mondatszerkezetek belső szintaktikai struktúrája) volt: a szövegformában (a nyelvezetben, pl. a balra bővítő, alászerkesztett, hosszú szószerkezetekben is) rejlő belső, *latens zene* ellenállt a

feladatnak. (Vö. DEME: 1973., SZATHMÁRI: 1973., WACHA: 1973.) Más oldalról is igazolást kaptak ezek a tapasztalataink: egy színikritika szerint Németh László egyik drámája, a *Bodnárné*, azért bukott meg, mert a színészek nem tudtak megbírkózni a nehezen mondható szöveggel. Éppen ezek és a hozzájuk hasonló tapasztalatok is vezethették el DEME LÁSZLÓT s másokat a különféle műfajú szövegek mondatszerkezeti sajátosságainak és ezek gyakoriságának, valamint a (szöveg)mondatok szintaktikai szerkezete és a dallamforma közötti összefüggéseknek a vizsgálatához. S természetesen a szövegalkotás, szövegszerkesztés, a megszólaltatásra való fogalmazás kérdéseinek kutatásához, gyakorlati ismeretek, tudnivalók közléséhez. (Vö. a már idézett munkákon kívül pl. DEME: 1970a., 1971a–b., 1972., 1973., 1974., 1976., 1978a–b., 1978., 1979.; DEZSÉRY—TERESTYÉNI: 1976.; WACHA: 1985., 1989b., 1990., 1991.)

Hogy a Rádió hangja időközben mégis feloldódott, s a rádiós beszéd mégiscsak eljutott a felolvasó rádiótól a beszélő rádióig — bár nem biztos, hogy mindig jó irányban haladva, s jó megoldásokat találva —, az a rádiós struktúraváltáson kívül sok egyéb ok megváltozásának is köszönhető. Annak is, hogy a szerzők egy része saját kárán rájött, hogy másképpen, más szintaktikai rendszer szerint kell megfogalmazni az *elmondásra*, a hallgatónak szánt szöveget, mint amit olvasónak, *elolvasásra* szánunk. Következésképpen „megváltoztatták” korábbi fogalmazási szokásaikat is: oldottabb, könnyebben mondható — tehát a hallás útján befogadó számára kommunikatívabb — szintaktikai szerkezetekkel fogalmazták meg (hír)mondataikat, (hír- és kommentár-, valamint egyéb) szövegeiket.

## 2. A kommunikációs szituáció, az interpretálási szándék és a hangzásforma kapcsolata

Természetesen az írásos szöveg előszószerű megfogalmazására és megszólaltatására mindez csak bizonyos határok között érvényes, hiszen — az írásos és a közvetlen előszóbeli kommunikáció során a kommunikációs szituációknak, a partnerviszonyoknak stb. mássága következtében, a szöveg létrehozójában és megszólaltatójában lezajló külső és belső kommunikációs folyamatoknak eltérő volta miatt — nem azonosak az írásos fogalmazásnak és a spontán előszóbeli szövegalkotásnak a folyamatai és ennek eredménye: a szöveg. A kettőt csak közelíteni lehet egymáshoz. Éppen ebből adódik az úgynevezett „hangosítás”, valamint az értelmező és adekvát felolvasás, az interpretálás nem egy gondja. (Lásd erre többek között az eddig is idézett munkákat.)

Kísérletek igazolják, hogy még a kifejezetten beszédre írott és fogalmazott szöveget, sőt még azokat a szövegeket, amelyeket teljesen spontán fogalmazásból tettünk át írásba, sem lehet *valóban előszóval*: a spontán, természetes beszéd akusztikumával, természetes dallam- és ritmusvilágával megszólaltatni, újrainterpretálni. Akusztikumukban valami árulkodik arról, hogy nem spontán, nem szinkrón és szimultán szövegalkotású és hangoztatású közlemény szólal meg. A hangzásforma elárulja, hogy a megszólaltató nem itt és most hozza létre a beszédet, hanem egy korábbi nyelvi produktumot reprodukál vagy interpretál. Érvényes ez annak ellenére, hogy vannak olyan szövegek, melyeket kellő feldolgozás, kellő előkészület után egészen jól elő lehet adni *előszószerűen*. Ilyen szöveg pl. Bernsteinnek *Hangverseny fiataloknak* című könyvéből egy részlet Juhász Előd fordításában (Bernstein: 1974.). Ez eredetileg Kálmán György emlékezetes tévés tolmácsolásában

hangzott el. Ennek a szövegnek különféle interpretálásai éppen a szövegfonetika tekintetéből nyújthatnak érdekes elemzési lehetőségeket; pl. arra, hogy mi a különbség a sima, iskolás és az értő—értető felolvasás, majd az élőszószerű megszólaltatás között, s hogy az eltérő alkatú tolmácsolók produkcióiban mi az, ami közös, ami a szövegre jellemző.

Vannak olyan, különben nagyon jól, művészien megfogalmazott szövegek — s ezek vannak többségben —, melyek bizonyos határon túl „ellenállnak” az „erőszaknak”. Már tudniillik annak, hogy „szövegidegen” módon s tegyük hozzá: személyiség-, szituáció- és műfajidegen módon szólaltattassanak meg. (Sütő Andrásnak egyik — nagyon szép magyar nyelven írott — esszéje, részlet az *Anyám könnyű álmot ígér* című kötetből, csak irodalmi hangvétellel, irodalmi nyelvi dallamvilággal engedte mondatni magát.) S ha az interpretáló a „szöveg ellenére” dolgozik, azaz „szövegellenes” vagy „mondanivalóellenes” akusztikus megoldásokkal szólaltatja meg a szöveget, akkor az eredmény kétféle lehet. Az egyik: vagy torzul, értelmetlenné, antikommunikatívvá, bizonyos értelemben iskolás felolvasássá válik a beszéd, s megszűnik vagy csökken a kommunikációs hatása: értelmileg torzul, érzelmileg pedig elszűrkül. — A másik eredmény: ha a kontraszt olyan erős, az akusztikus formák annyira „ellentettek” vagy „rendhagyóak”, a tartalom és a forma olyannyira ellene mond egymásnak, akkor a szöveg interpretátora a szöveg hangzásvilága által sajátos stílushatást ér el: a hangzásvilág segítségével groteszket, karikatúrát, paródiát hoz létre. Ennek mi főleg írásos változatait ismerjük. Ezeknek persze mindnek megvan a maguk adekvát — olykor több változatban is helyes, jó — akusztikus formájuk is. (A műfajnak, a tartalomnak és a mondanivalónak antiadekvát megszólaltatásából adódó paródiahatásra egyetlen példát idézek csak, az *Egy gondolat bánt engemet...* című Petőfi-versnek Antal Imre-féle „kifordítását”. Persze a „kifordításban”, az eredeti mondanivaló visszájára fordításában, itt az akusztikum mellett szerepet kap a látvány is.)

### 3. Az interpretálás stílusgondjai

Az eddig elmondottaknak nem mond ellene az a tény sem, hogy amint az irodalomban vannak korstílusok és stílusirányzatok, ugyanúgy az akusztikumot, az interpretálást illető felfogást tekintve szintén beszélhetünk korstílusokról, stílusirányzatokról, stílusfelfogásokról, és az előadói egyéniségeknek megfelelő, rájuk jellemző előadói stílusokról. Ezekről jó képet kaphat bárki, ha meghallgatja és összeveti pl. a *Varietas delectat* gyűjtőcímmel közreadott verses hanglemezek anyagát. Ezekben a hanglemezekben ugyanaz a vers több különböző alkatú és más korban élt előadóművész tolmácsolásában szólal meg. (Az ilyen összehasonlításra lásd MOLNÁR—SURÁNYI: 1981.)

Ugyancsak nem mond ellene a korábban felvázoltaknak az sem, hogy a színjátszásban, a drámai művek előadásában is megfigyelhetünk korstílusokat, sőt színházakhoz, rendezői, színészi egyéniségekhez is köthető stíluskülönbségeket. (Kiolvasható ez az idevonatkozó magyar színháztörténeti szakirodalomból, és főleg kihallható abból a hangfelvételtől, mely színháztörténeti visszapiillantásként, összefoglalóként *Az ember tragédiájának* hat változatát mutatja be 1937-től 1985-ig, a Bozó László rendezte kvadrfon változat elkészültéig. (Vö. erről WACHA: 1990b.))

#### 4. A szöveg, a szövegforma, (-szerkezet), nyelvi forma és a hangzásforma összefüggései

Az elmondottak azért sincsenek ellentmondásban az eddigiekkel — hogy ti. a szöveg a legfőbb determináns (s ezen természetesen a szöveg tartalmát, mondanivalóját, célját, s az ezt hordozó, kifejező nyelvi formát értem) —, mert különbségeik ellenére e szövegeknek akusztikus változataiban erőteljes(ebb)ek azok az azonosságok, melyek a tartalom és (írásos) forma kapcsolatából, a szövegszerkezetből és a mondatok láncában, láncolatában megvalósuló és magában a szövegben is benne rejlő kommunikációs szituációból adódnak. Pl. abból, hogy korlátozott kódú, azaz írásos-e, vagy totális, teljes kódú, azaz közvetlen élőszóbeli-e a kommunikáció — és természetesen adódnak az (anya)nyelvi ismeretekből, az anyanyelvnek (mint ismeret- és tudáshordozónak, a gondolkodást segítő rendszernek) a tudásából, a közös nyelvűségből, a tárgyra vonatkozó előismeretekből és előzményekből, a kommunikációs és partnerviszonyokból, s magából a konkrét szituációból is. Ezek ugyanis a relativitás határai között bizonyos (szövegszerkesztési, mondatszerkesztési) megoldásokra is szinte *rákényszerítik* a megszólaltatott vagy a megszólaltatót. S mindezek akusztikus következményekkel is járnak. (Vö. pl. DEME: 1974., 1976., 1980.; DEZSÉRY—TERESTYÉNI: 1976.; LÁSZLÓ: 1961.; WACHA: 1985., 1987.)

A középiskolás és a pedagógusjelölti Kazinczy-versenyeken érdekes apróság figyelmeztetett bennünket a nyelvi szerkezetből (is) adódó akusztikus következményekre. A bíráló bizottság tagjainak többször is feltűnt, hogy a versenyzők *többsége* némely kötelező szövegnek ugyanazon a helyén „rosszul” értelmezi, hibásan hangsúlyozza a szöveget, ott bakizik stb. Csak aránylag kevés versenyző veszi hibátlanul ezeket a „buktatókat”. A zsűri tagjai közül többünkben felmerült a gondolat, hogy a „hibázók” valóban hibáznak-e. Nem arról van-e szó inkább, hogy ezek a versenyzők „engedelmeskednek” annak a dallamnak, tagolási módnak stb., melyet a nem éppen kommunikatív megfogalmazású, nem elmondásra írt vagy túl tömören megfogalmazott szöveg latens dallama vagy a hagyományos felolvasási gyakorlat (egyfajta mechanikus felolvasásmód) „kényszerít” rájuk, s ezért lesz szövegmondásuk értelemtorzító vagy értelemcsúszató.

Csak néhány — lehetőleg rövid — példát idézek. Előbb a „hibás” értelmezésű, mechanikus megoldást közlöm, majd a helyes értelmezésűt, természetesen úgy, ahogy a tipográfia lehetővé teszi: a hangsúlyokat, a kiemelés fokozatait a gyengébb felől az erősebb irányába haladva dőlt szedéssel s többféle aláhúzással, az átlagos szüneteket | jellel, a rövidebbeket ' jellel próbálom érzékeltetni; a kapcsolást (együttmondást) nem jelölöm: *Michelangelo próféta ' freskóira kell gondolnom, míg...* és: *Michelangelo ' próféta-freskóira kell gondolnom, míg...* (Bálint György: *Jónás példája*); vagy: „*Mi az, amire azt kell mondani: | »itt ' és ma«.* | Az a legfontosabb, | azt kell tenni.” helyesen: „*Mi az, amire azt kell mondani, | »itt és ma« az a legfontosabb, | azt kell tenni*” (Veres Péter: *Itt és ma*); vagy: „*Égigérő fán | a versfordítás ezüstbaltájával vágva magam | följebb és följebb, | ismerkedtem az antik költészettel.*”, helyesen: „*Égigérő fán a versfordítás ezüstbaltájával vágva magam följebb és följebb, ' ismerkedtem az antik költészettel*” (Devecseri Gábor: *Kalauz Homéroszhoz*); „*Álljunk csak meg, hogy egy ' igen közönséges és költői példát említsek. | Álljunk csak meg | egy izgalomtól remegő, ' indulásra kész | hatalmas mozdony előtt...*” helyesen: „*Álljunk csak meg | — hogy egy igen közönséges és költői példát említsek — | álljunk csak meg | egy izgalomtól remegő, ' indulásra kész, ' hatalmas mozdony előtt...*”

(Szabó Lőrinc: *Technika és költészet*); vagy: „Az *enyhén*-lejtős *főutca* közepén | végehosszatlanul húzódó *bokrokból* | a *delelő* *tyúk* ' *hazaiszkol*”, helyesen, a szövegösszefüggésnek megfelelően: „Az *enyhén*-lejtős *főutca* közepén végehosszatlanul húzódó *bokrokból* | a *delelő* *tyúk* ' *hazaiszkol*” (Illyés Gyula: *Gyermekkorom zivatarai*); vagy: [a műfordító] „*arra* törekszik, | hogy ... az *élmény* felől közelítse meg a *nyelvet*, | s *így* próbálja ' *megéreztetni* ezt az ' *egész világot* | az *eddiginél* *tágabb* | és *emberibb* karolással ' *szívére ölelő* ' *új líraiságot*”, helyesen: „...*így* próbálja *megéreztetni* | ezt az *egész világot* az *eddiginél tágabb* és *emberibb* karolással *szívére ölelő* ' *új líraiságot*” (Muraközy Gyula: *Janus Pannonius* fordításához). Poentírozva, eltűnőzve azt mondhatnánk, hogy azok a versenyzők, akik jól értelmezték a szöveget ezeken a helyeken, tulajdonképpen csak „ráhibáztak” a helyes akusztikai megoldásra, a helyes logikumra, s így — megint csak DEME LÁSZLÓ szavával élve — hanggal gyógykozmetikázták a nem éppen jól vagy nem kifogástalanul, nem elmondásra megfogalmazott szöveget.

## 5. A megszólaltatás alapkérdései

Bármelyik irányból indulunk is el, a hangzás, a megszólaltatás szempontjából több kérdés bukkan fel.

1. Az egyik: mi is az a „szöveg”, amelynek vagy amelyhez meg kell keresni a saját, az adekvát hangzási formáját, amelynek tehát elvben latens hangzásformája van.

2. A második kérdés: ha ennyire erős a szövegnek determináns, a hangzást meghatározó szerepe, érdemes-e, sőt szabad-e a szöveg helyes tolmácsolásának kérdéseit firtatni. Van-e értelme a szövegelemzésnek, „lehet-e egyáltalán hibázni egy-egy kötött szöveg megszólaltatásakor”?

3. A harmadik kérdés: vannak-e olyan — egyéb — meghatározók, melyek valamilyen módon „megszabják”, hogy miként kell valamely szöveget helyesen, adekvát módon, a „szöveg természetének” megfelelően megszólaltatni? S ha vannak ilyen fogódzók — melyek alapján kimondhatjuk, hogy a szövegnek van adekvát hangzásformája —, miről és hogyan ismerhetjük fel őket. Ez rejtve azt a kérdést feszegeti, van-e egyáltalán szövegfonetika, tényleg rejlenek-e a szövegben — esetleg a szöveg felett vagy a szövegen kívül — olyan determináns tényezők, melyek megszabják, vagy legalábbis korlátozzák, irányíták a helyes megszólaltatás módját.

Próbáljunk választ keresni ezekre a kérdésekre!

## 6. A szöveg meghatározásának gondjai

Ne bonyolódjunk bele annak a kérdésnek a boncolgatásába, hogy mi is a szöveg, hiszen a szövegtan szakemberei sem tudtak eddig egyértelmű, minden igényt kielégítő meghatározást adni. (Körülbelül úgy állhatunk vele, mint a mondat meghatározásával.) Két, esetleg három, többé-kevésbé szélső(séges) nézettel azonban mindenképpen számolnunk kell.

6.1. Az egyik: a szöveg információt, közleményt tartalmazó — írásban rögzített (rögzíthető) és olvasható, vagy akusztikus formában elhangzó, füllel hallható (s hangrögzítő eszközzel vagy írásban is rögzíthető/rögzített) — nyelvi produktum, parole jelenség. Létrejöhet (aa) közvetlen, totális — azaz verbális és nonverbális —

kommunikáció eredményeként spontán szövegalkotással (beszédmű), azután (ab) (bizonyos értelemben) korlátozott kódú — azaz csak írásos — szövegalkotás eredményeként (írásmű), illetőleg (ac) írásos/írott alapról induló, de nem kötött szövegalkotású kommunikáció eredményeként. Megjelenhet, betöltheti kommunikációs funkcióját (ba) írott formában (írásmű) és (bb) akusztikus (hallható) formában (beszédmű). Ez utóbbiban lehet (ca) spontán előszó, (cb) reprodukció (felolvasás) és (cc) interpretáció (előszószzerű, átélt előadás). Olyan produktum, parole jelenség tehát, amely — akár megszerkesztett, akár megszerkesztetlen, akár írott, akár hangzó formában — gondolatokat, érzelmeket, szándékokat: információt közvetít. Kifejez valamit, tájékoztat valamiről és célja is van mindezzel. (Vö. DEME: 1980.; WACHA: 1985.)

Eszerint szövegnek tekintendő az írásmű és a beszédmű akkor is, ha kerek, megszerkesztett, jól megfogalmazott gondolati—nyelvi egység és egész, de szöveg akkor is, ha nem ilyen. Szöveg így is, legfeljebb *nem jó szöveg* (azaz nyelvileg és kommunikatívve rossz szöveg), mert nem felel meg a szövegség fogalmának és kritériumainak.

6.2. A másik, szűkebb értelmű meghatározás szerint a szöveg olyan nyelvi produktum, ami lezárt, kerek, egységes — vagy annak tekinthető — nyelvi, logikai egész, és valamilyen (összeszedett, rendszeres és rendszerezett) előgondolkodási folyamatnak eredményeként jön létre és megfelel a szövegalkotás szabályainak, a szövegség követelményeinek, kritériumainak. Körülbelül abban a felfogásban és megfogalmazásban, értelmezésben, amelyben azt DEME LÁSZLÓ és BOLLA KÁLMÁN megfogalmazta. (Vö. DEME: 1988.; BOLLA: 1988., 1989.; PETŐFI: 1990.; BALÁZS: 1985.) — Az ilyen szöveg rendszerint írott formában, írásműként jelenik meg, s hangzó változata többnyire reprodukció vagy interpretáció eredménye. (Ilyen szöveg a Kazinczy-versenyek szövegmondásának alapja is.)

Mereven és kellőképpen torzítva, ilyen értelemben tehát a szöveg csak valami szerkesztmény, valami írott vagy írott alpra épülő, esetleg ezt hangosított kerek és lezárt egész, általában igényesebb (szépirodalmi) mű lehetne.

6.3. Természetesen a szövegnek van egy harmadik, általánosabb értelmezése is. Eszerint szövegnek tekinthető minden irodalmi, képzőművészeti, zenei stb. alkotás (szobor, festmény, épület, népdal, szimfónia, sőt lakás, balett, néptánc stb.) is. Ettől az értelmezéstől azonban most tekintsünk el!!

## 7. Az akusztikus stílusideál, a pódiumstílus kérdése. A Kazinczy-versenyek hangvétele

Az elmondottakból két további „gond” adódik, egyrészt az írott szövegek megszólaltatásának (hangosítás vagy interpretálás?), másrészt a Kazinczy-versenyeknek a szempontjából. Az írott (megszerkesztett) szövegek, az írásművek, különösen a szépirodalom, esszé, publicisztika körébe sorolható alkotások megszólaltatásakor (és akusztikumának vizsgálatakor) szövegfonetikai és beszédstílusbeli, „hangvételtelbeli” gondok jelentkezh(et)nek. Különösen a — vulgáris megnevezéssel — hangszínnak és hangszínezésnek, a dinamikának (a hangsúlyozásnak) és a ritmusnak—tempónak a szempontjából. Ugyanis minden megnyilatkozás, különösen pedig az irodalmi (jellegű) megnyilatkozások — nyelvi jegyeik és akusztikus jellemzőik alapján is — besorolhatók valamilyen (sokszor merev) műfaji, műnemi és stílus kategóriába. (Pl. szépirodalmi

stílus, társalgási stílus, rétori stílus; vagy: próza, költemény, esszé; azután karcolat stb. Be is szoktuk sorolni őket ilyenekbe.)

Ezekhez a kategóriákhoz (a hivatásos előadóművészet produkcióit figyelve látom és tapasztalom ezt) a „kollektív tudatban” valamilyen „generál-akusztikum” is tartozik, melyet — megint csak stílus- és akusztikumbeli sajátosságai alapján — így szoktunk jellemezni: szónoki, rétori, prózamondó, versmondó, pódiumstílus, kabaréstílus, azután Nemzeti Színház-i, vígszínházi stílus, majd hír-, kommentár-, műsorvezetői stílus stb. E szöveg- és akusztikumbeli „stílusjegyeknek” a maguk helyén természetesen megvan a maguk kommunikatív funkciójuk. (Vö. WACHA: 1989a.) Az esetek többségében racionális okuk van. (Pl. a prédikáció stílusjegyeinek: emeltebb hangfekvés, kiénekelte beszéddallamok, lebegő pontok, kissé lelassított beszédtempó stb. oka lehet a templom akusztikája, a szertartási prédikáció emelkedett tartalma. S ezek a stílusjegyek megjelennek majd — némileg módosulva — a pap egyéni társalgási stílusában is és bizonyos a templomon kívüli nyilvános előadásokban is. Nemegyszer a „költészet és irodalom templomában” felhangzó pódiumstílusban is.)

Gondot azért jelent ez a „generál-akusztikum”, mert az előadók egy tekintélyes része nem a szöveg természetének — és természetesen értelmének — megfelelő akusztikus jegyeket keresi és szólaltatja meg (és próbálja harmóniába hozni saját egyéniségével, a megszólaltatás alkalmával és helyével), hanem a hangzásjegyeket mintegy kívülről viszi rá, s ráerőszakolja a szövegre: függetlenül annak tartalmától, szándékától, belső szerkezetétől (logikai építkezésétől, tartalmi felépítésétől, a szövegmondatok grammatikai szerkezetétől stb.), tartalmi nyelvi kohéziójától. Teszi ezt azért is, mert a versenyzők nagy része pódium, az előadóművészet felől közeledik a Kazinczy-versenyekhez: gyakran amatőr, olykor félprofli vers- és prózamondókként, színjátszókként tevékenykednek.<sup>2</sup>

A szorosabb értelemben vett szövegnek — műfaji, műnemi és stílusbeli jellemzőiből is adódó — akusztikuma ily módon keveredik egy, a szövegre rendszerint kívülről rávitt „generális” akusztikummal, és az eredmény az esetek nagy részében valamiféle hamis, modoros hangzás, valamiféle „csináltság lesz”. Ennek magyarázata lehet, hogy a műfajra, műnemre vagy a helyzetre jellemző akusztikum fölébe nőtt a szövegnek, s állandósult. Gondoljunk csak a színház világából a népszínművek hangvételére, az ún. „műkedvelői” hangvételre — stílusra. (Az persze már más lapra tartozik, hogy ennek is van — lehet tudatos funkciója, mint például a *Csiksomlyói passió* előadása esetén.)

A vers és prózamondói hangvételnek a párhuzamai megvannak a Kazinczy-versenyeken is, ahol szinte minden szöveg emelt hangvétellel, pódiumstílusban hangzik el, néha csaknem teljesen függetlenül attól, hogy az alkalom és a szöveg maga milyen hangvételt kívánna. — Az emeltebb hang, amennyiben csak a terem akusztikai viszonyainak megfelelően emelt hang; az emeltebb beszéd, amennyiben igényszintet tükröz, önmagában nem hiba, sőt inkább erény. Hibássá akkor válik, ha nem a szöveg és a mondanivaló szabja meg a hangzást, hanem a dallam öncélúvá válik, s az „emeltség” dallama kezdi el vinni a szöveget, függetlenül a szöveg értelmétől. (Ilyen például a magyar lemezlovas stílus.)

Természetesen a „műfajra” jellemző akusztikum — amelynek fő forrása a szöveg (és a szövegben: a tartalom, szándék és a nyelvi forma), de forrása a közlő (a beszélő) és a címzett (a hallgató) között feszülő viszony, a beszédhelyzet és végül maga a helyszín —, tehát az akusztikum lehet funkcionális és afunkcionális, kongruens és



inkongruens. (Műfajon azonban most már nem csak a szövegműfajt értem, hanem a megnyilatkozás jellegét is.)<sup>3</sup>

## 8. A szöveg(mondatok) hangzásának (intonálásának) szerepéről

A hagyományos értelemben vett szövegnek, amely megfelel a szövegség kritériumainak is, az ilyen szövegnek a szövegmondataiban vagy szövegmondatai felett — és gyakran a szöveg mögött is — ott feszül az az összetartó erő, a mondat- és szövegkohézió, mely részben a szövegnek szituációt teremtő és az előzményekre utaló megfogalmazásából, részben a témaazonosságból, részben a nyelv által is hordozott ismeretekből (előzményekből), részben pedig a megszerkesztett logikai rendből-összefüggésből s — az esetek többségében — a meg- és beszerkesztett szövegmondatok grammatikai szerkezetéből adódik, melyet a nyelvi és grammatikai eszközök (kataforikus és anaforikus elemek) is biztosítanak.

És éppen ez a tartalmi, szövegszerkezeti, grammatikai kohézió az, aminek az (akusztikus) érzékeltetése elmarad a hibás, nem kielégítő tolmácsoláskor, a mechanikus felolvasáskor. A *mondatintonáció* — amennyiben a szövegből kiragadott, *önálló* mondatról, tehát nem szöveg-, hanem rendszermondatról van szó — a *mondaton belüli*, de csak a mondat tartalmából adódó tartalmi—szerkezeti súlyviszonyokat és a mondaton belüli szintaktikai szerkezetet tükrözi. Az *önálló* (rendszer)mondat intonációjának — kevés kivételtől eltekintve — tehát nincs kommunikációt szervező szerepe és funkciója, s egyáltalán nincs *szövegszervező* funkciója. A *szövegmondatok* már nemcsak a mondaton belüli, hanem a *mondatok közötti-fölötti*, a mondatláncon, sőt a szövegen belüli tartalmi—szerkezeti összefüggéseket és súlyviszonyokat tükröznek, és — éppen a kapcsoló elemek által is — kommunikációt szervező szerepük is van. Ezeknek az érzékeltetése a funkciója a szövegfonetikai eszközöknek, pontosabban a szöveg fonetikai eszközeinek. A szövegfonetikai eszközöknek, tehát a szövegmondat intonációjának az a feladata, hogy (a) érzékeltesse a szöveg információs súlyviszonyait, (b) a mondatok közötti logikai—szerkezeti összefüggéseket. Feladata (c) az új és ismert, a fontos, kevésbé fontos vagy a magától értetődő elkülönítése és megkülönböztetése, (d) a szövegmondatok (grammatikai) szerkezetének, tartalmi és „grammatikai” kapcsolódásának kifejezése—jelzése a hallgató számára, és végül — de nem utolsósorban — (e) bizonyos kommunikációs szervező funkció ellátása.

A kommunikációs folyamat során kommunikációs céllal létrehozott szövegnek (és mondatainak) a fonetikai szerkezete tehát annyiban különbözik az *önálló* — önmagukban helyes és értelmes mondatintonációval kimondott, egymás után sorolt — mondatokból összerakott mondat soroknak akusztikai szerkezetétől, hogy a szövegben szereplő szövegmondatok intonációja (a) megadja, jelzi a szövegmondatok közötti összefüggést, kohéziót, (b) kapcsolatot teremt a mondatok között (mert „utasítást” közöl a mondatok vagy a távolra szakadt egységek „összeszerkesztésére”, „összekapcsolására”), (c) információs súlyviszonyokat ábrázol nemcsak (ca) a mondaton belülre, hanem azon (cb) túlra is mutató, azok összefüggéseinek és kapcsolódási rendszerének megfelelően. (Amennyiben ez elmarad, vagy gyengén, rosszul sikerül, annyiban romlik a szöveg „hírértéke”. Lásd erre az EFF. 1—2. és 4. számának, a Kazinczy-versenyek történetével foglalkozó kiadványoknak — Z. SZABÓ—WACHA: 1978., 1991. — a szövegelemzéseit.)

Kísérletképpen készítettünk több olyan hangfelvételt, hogy előbb mondatokra bontottuk a szöveget, a mondatokat összekevertük, s egy-egy mondatot önálló mondatként olvastattunk fel. Az így kapott mondatok hangzó anyagát azután — a felvételt tartalmazó hangszalag feldarabolásával — az eredeti, a szövegbeli sorrendbe rendeztük el. Ezután készítettünk egy újabb felvételt, most már az eredeti összefüggő szöveg alapján. Természetesen ezt a felvételt alapos szövegelemzés előzte meg. A két szöveg hangzása között lényeges a különbség!

Az ilyen „szöveg”-ben, melyet neutrálisan, de önálló mondatonként megszólaltatott (szöveg)mondatokból raktunk össze, az egymás után felhangzó mondatok sora sokszor (viszonylag) értelmesen is hangzik. Ez azonban még korántsem *igazi beszéd*, mert az egyes mondatok nem állnak össze olyan hangzású beszéddé, olyan szöveggé, mint amilyent mi a köznapi, mindennapi interszónális kommunikáció beszédhelyzeteiben természetes beszédként megszoktunk. A szöveg szétesik „hangosított” mondatok sorozatává. Elveszti szöveg mivoltát.

A *szöveg trott mondataiban* megjelenik ugyan a nyelvi szövegszervező erő: a mondatokat grammatikai és lexikai eszközök segítségével szöveggé összekötő „szövegkohézió” (természetesen a tartalmi—tematikai szövegkohézió mellett), mely által a mondatok mondatláncává, majd szöveggé, illetőleg beszédművé rendeződnek; *akusztikus* változatukból mégis hiányzik *az a valami*, amit artikulációs és intonációs szituációteremtő, szituációt érzékelítő és szöveget összefogó, összetartó erőnek: „artikulációs és intonációs kohézió” nevezhetünk, s mely azután a címzettben talán létrehozza a percepció kohéziót. S ez a kohézió, nem minden esetben a hangállománybeli és intonációs eszközök „korrekt”, neutrális felhasználásának—használatának az eredménye. Sőt! Az esetek többségében éppen a vélt korrektől, a *helyesnek tartott neutrálisról* való eltérése.

Ezek az eszközök egyrészt a *hangképzési folyamat jellegében* figyelhetők meg: a létrejött beszédhangnak, hangsornak normatív vagy attól eltérő hangzásában. Abban tudniillik, hogy a beszélő az interakció folyamán az *interakció egészében* (vagy egyes részeiben) milyen tipikus vagy tipizálható ejtési variánsokat (pl. emfatikus vagy milióvariánsokat) szólaltat meg (a beszédképzés folyamatának, artikulációs jellegének következményeként). (Vö. VÉRTES: 1987.; WACHA: 1989a.)

Másrészt ezek az eszközök a beszéd hangfolyamának szuprasegmentális síkján mutatkoznak meg: milyen intonációs eszközöket választ ki, milyen — tágabb értelemben vett — prozodémavariánsokat használ fel a beszélő. (Vö. FÓNAGY—MAGDICS: 1967.; VARGA: 1989.; VÉRTES: 1987.; WACHA: 1973., 1985., 1990b.)

Azokra az eszközökre gondolok ez utóbbiaknál, amelyeket mondat- és szövegfonetikai eszközöknek szoktunk nevezni: (a) a beszélő hangjának a színe(zete), színezése és hangszínváltásai; (b) a beszéd hangereje, dinamikája, intenzitása, s ezen belül a hangsúlyozás és ennek jellege; (c) a beszéd hangterjedelme, ezen belül a magassági váltások (vulgo: hangfekvések) és a hanglejtés különféle dallamformái; (d) a beszéd irama, artikulációs ritmusa és a tempóváltásokból adódó lüktetés; és végül — de nem utolsósorban — (e) az elhangzó szöveg tagolása szünetekkel, junktúrával, beszéddallammal. (Vö. WACHA: 1973., 1989a.)

## 8.1. A szöveg és a szupraszegmentális eszközök kapcsolata a szöveg megszólaltatásakor

Az artikulációs és intonációs eszközök a beszéd- vagy közlésfolyamat egészét tekintve a mondatokban (pontosabban megnyilatkozásokban) s ezeken belül a szóelemeken jelennek meg, de értelmüket és funkciójukat csak a szövegösszefüggésben, sőt a kommunikációs mezőben nyerik el; és felhasználásukat is ez szabja meg. (L. WACHA: 1973., 1989a.)

## 8.2. A megszólaltatás egyik alapkérdéséről: tagolás és kapcsolás a szövegben

Az adekvát megszólaltatás szempontjából nem elegendő tehát a kisebb közlésegyeségeknek (mondatoknak, megnyilatkozásoknak, beszédrtetteknek) az elemzése. Eppen a szöveg és a szövegség érzékeltetése céljából szükséges (vagy az lenne), hogy elemezzük, tanulmányozzuk — szövegfonetikai szempontból is — a bekezdéseknek, szövegegységrészeknek, szövegegészeknek megfelelő közleményegységeket, közleményegészeket; ezek kapcsolódását, tagolódását. Sőt fontos volna a teljes beszédfolyamatoknak a vizsgálata: miként változnak meg a beszédsszituációk és beszédattitűdök, közlésszándékok a közlés- vagy közleményegészekben. (Nem lehet közömbös a beszédcselkvésnek és a közlésfolyamatoknak, a megfelelő összefüggésekre rámutató részeknek és elemeknek a figyelembevétele, s mindezek összefüggéseinek az elemzése sem.) Persze mindenkor a szövegegészre fordított figyelemmel, és a szövegegészből, sőt a beszéd- vagy közlésszituációból kiindulva kell vizsgáldni. Hiszen, ha nincs meg közöttük az összetartó, kohéziós erő, az egymás után sorakozó mondatok írott szövegben sem okvetlenül és nem minden esetben állnak össze szöveggé, értelmes gondolattá, noha önmagukban esetleg kereknek, és jól vannak megszerkesztve. Még a jól konstruált szöveget sem csak a „kitett” nyelvi elemek, eszközök tartják össze. A tartalmi, logikai összefüggések, a témaazonosság (a szövegen kívűli, a szöveg feletti kohéziós eszközök) még ilyenkor is segítik a szövegkohéziót. Különösen fontos a szerepük, ha a nyelvi eszközök csak töredékesen vagy tökéletlenül állnak a beszélő rendelkezésére.

Az akusztikumot, a hangzásformát tekintve azonban még nem válnak értelmes beszéddé az egymás után kimondott mondatok, ha — noha tökéletes fogalmazásúak is — ezeket a mondatokat pusztán önmagukban intonáljuk helyesen. Sőt még akkor sem, ha egyébként ezek a mondatok egy értelmes szövegnek a mondatai, s az írott szövegmondatok között nyelvileg kifejtve is ott feszül az a szövegkohéziós erő, mely az egymás után következő mondatokat szöveggé kovácsolja össze. (Természetesen „tartalmi elemek” és a nyelvi—grammatikai—szintaktikai eszközök segítségével.)

## 9. A kommunikáció feltételeinek és a szövegnek a kapcsolata

DEME LÁSZLÓ *Az ember és a nyelv* című tanulmányában (DEME: 1980.) a kommunikáció és információ különbségeiről szólva, a kommunikáció során funkcionáló összefüggéseket és függéseket a következő ábrával mutatja be:

K Ö Z Ö S N Y E L V Ű S É G  
K Ö Z Ö S E L Ő I S M E R E T E K  
K Ö Z Ö S E L Ő Z M É N Y E K  
B E S Z É D H E L Y Z E T  
[Intertextus]  
B E S Z É L Ő ----- S Z Ő V E G ----- H A L L G A T Ó  
(Kontextus)

Most — a később kifejtendők érdekében — a mondat irányából induljunk el! DEME több helyütt is kifejti, hogy a mondat, ha a hang, a legkisebb nyelvi egység irányából tekintjük, a legnagyobb megszerkesztett nyelvi egység; de a legkisebb meg- és beszerkesztett egység, ha a szöveg irányából tekintjük. A jó szövegről szólva a *Szónokok, előadók kézikönyvében* a szövegmondatok láncszerű kapcsolódását és a szöveg dinamikai görbéjét mutatja be. (DEME: 1974. 112—135.)

A következőket mondja a *Szónokok, előadók kézikönyvében*: „Milyen a jó szöveg? Egységes egész, de részegységekből — mondatokból — áll. (Hagyjuk ki most a közbeeső részegységeket: a fejezetet, a bekezdést...). Ám a mondatoknak a szöveg nem pusztá összege, hanem megszerkesztett együttese. A részegységek — mondatok — önmagukban is mind önállóak és zártak, belsőleg maguk is megszerkesztettek. De ami elég ahhoz, hogy a mondat mondat legyen, még nem teszi a szöveget szöveggé. A mondatot nemcsak megszerkesztettsége jellemzi, hanem beszerkesztettsége is. Ettől lesz szöveg a szöveg. A beszerkesztettséget az önálló mondatok egymáshoz kapcsolódása biztosítja. Ez a dolog szerkezeti oldala. — Ami a mondat szerepét illeti, az kettős. Egyrészt minden mondat hozzáad valamennyit a szöveg tartalmához: nagyjából egy mondatnyi tartalomrészt. Másrészt a szövegnek egységét, egész voltát is biztosítja azáltal, hogy kapcsolódik az előzményekhez és átvezet a továbbiakba.” (DEME: 1974. 116—151., kk. 129.) — A szóhasználatból — mondat, fejezet, bekezdés — is látható, hogy DEME a jól szerkesztett, s a szövegség: a kerektség, az egység, az egészség, lezártág kritériumainak megfelelő, bizony *írásműként* is megálló szövegről beszél, ennek szerkesztési elveit mutatja be. Gondolom, mindez csak áttételesen érvényes a spontán alkotású, természetes beszédhelyzetben elhangzó szövegre, amely nem mindig, sőt gyakran nem teljesen felel meg a szövegség megszabta követelményeknek. Mert bizony a kommunikációs folyamatok eltérő volta miatt a teljesen spontán alkotású beszéd, még a monologikus sem felel meg teljesen azoknak a kritériumoknak, melyeket a szöveg iránt támasztani szoktunk, figyelve az írásosan szerkesztett szöveg követelményeire. Mindez azonban jelenlegi témánk szempontjából most teljesen mellékes!

De a mondatok meg- és beszerkesztett voltára figyelve, nem jó úgy értelmezni a szöveget, hogy a szöveg általában egyenletes, sima (mondat)lánc, amely egymás után álló s egymásba kapcsolódó, egyforma szemekből áll. A szöveg mondatokból, megnyilatkozásokból összeálló (összeszerkesztett) láncolat, melyben különböző nagyságú szemekből álló láncocskadarabok is vannak. Azaz a szöveg egyes meg- és beszerkesztett mondatai, noha időben—térben egymás után következnek, nem okvetlenül egymásutánjuk sorrendjében kapcsolódnak egymáshoz, hanem olykor kitérőkkel, különféle elágazásokkal mintegy *quipuszerű* fonadékot, hálót alkotnak. (Vö. WACHA: 1991.) A szövegszerkezet tehát nem szoros és soros egymásutániség. Ráadásul a szöveg szövegségét, a szövegmondatok kohézióját nemcsak a szöveg nyelvi

megszerkesztettsége (a mondatok meg- és beszerkesztettsége) adja, hanem a témaazonosság és a téma egysége, kerektsége és a téma haladása is. A szöveg kommunikativitása, informatív volta jelentős mértékben függ (a közös előismeretek és előzmények mellett) a közös beszédhelyzettől is. Hiszen minden szöveg és szövegmondat a közös beszédhelyzetben kapja meg valódi, igazi jelentését. (Vö. DEME: 1974., 1980.) Pl. ez a közlemény: „Éz nem az én asztalom” mást jelent egy vendéglőben, egy kutatóintézetben, egy hivatali ügyintéző irodában, egy bútorüzletben, egy asztalosműhelyben, egy talált tárgyak osztályán stb.

Ahhoz tehát, hogy egy szöveg mint szöveg és mint közlemény, amivel valamit közlünk, egy élőszóbeli beszédhelyzetben „működhessék”, nem elegendő a nyelviileg mégoly pontosan megfogalmazott nyelvi forma, a pontosan meg- és beszerkesztett mondatokból, mondatláncból, mondatok láncolatából összeálló szöveg, hanem szükséges az a többlet, amit a közös nyelvűség, (az ebből is származó és erre is épülő és a témára is vonatkozó) előismeretek, a témaelőzmény, beszédhelyzet nyújtanak. Ezek nélkül a szövegen (a szöveg nyelvi anyagán) felüli és kívüli elemek nélkül — sőt a nyelvi formában, pl. a szavakban, motívumokban rejlő és azokból felsejlő tudattartalom (kulturális, történelmi örökség, asszociációs világ), tehát szöveg „mögötti” elemek nélkül — a szöveg egymagában nem tudná betölteni a maga kommunikációs funkcióját. Még a jól megszerkesztett szöveg sem! (Ha mégis igen, akkor nem lenne két- vagy többértelmű, „másképpen is magyarázható, értelmezhető” szöveg — pl. allegória, kulcsregény —, akkor egy-egy írói vagy költői alkotást csak egyféleképpen lehetne érteni, nem lenne szükség szövegmagyarázatokra, szövegértelmezésekre. Nem lenne lehetséges az sem, hogy hiányos, kihagyásos, töredékes, sőt zavaros, teljesen megszerkesztetlen mondatokból álló kommunikátum—közlemény is — nehezen bár, de mégis — betölthesse kommunikációs funkcióját. (Ilyenekre l. DEME: 1974., 1980., 1991a—b.) Természetesen a feltételek közös volta csak bizonyos korlátozással értendő, hisz a kommunikációban a cél rendszerint a korábbi — többé-kevésbé — közös (elő)ismeretek alapján újak nyújtása.

A meg- és beszerkesztett szövegmondatok tehát nemcsak magába a szövegbe vannak beleszerkesztve, hanem a beszédhelyzetbe és a (szöveg)előzménybe is. A mondatoknak kontextuális meg- és beszerkesztettségük mellett megvan intertextuális beszerkesztettségük is. (Egyébként erre szép példákat olvashatunk DEME idézett munkájában is.) Az írott (sok esetben éppen a szövegség kritériumának megfelelő) szövegek megszólaltatásakor, interpretálásakor éppen erről az intertextuális függésről szoktunk megfedkezni egyrészt, másrészt pedig arról, hogy a szöveg nem folyamatos lánc. Harmadrészt pedig arról vagyunk hajlandók elfeledkezni, hogy a szövegkohéziót *nem csak nyelvi elemek* biztosítják (olykor még az egyes szövegmondatok között sem), hanem nyelvezeten „kívüli”: tartalmi, szöveg feletti és mögötti elemek; s a szövegben lévő kataforikus és anaforikus nyelvi eszközök olykor éppen ezekre a nyelven kívüli elemekre utalnak.

## 10. A kommunikációs „mező”, a szöveg és a hangzás kapcsolata

Ha visszagondolunk arra, amit DEME LÁSZLÓ már említett munkájában a szövegnek az adott beszédhelyzetbe, az intertextualitásba való beillesztettségéről, kontextuális megszerkesztettségéről és a szövegmondatok beszerkesztettségéről mondott (DEME: 1974., 1980.), azonnal rájövünk: ahhoz, hogy bármely szöveg vagy

szövegnek tekintett nyelvi produktum úgy működhessek, mint szöveg és mint kommunikátum (közlemény, amivel valamit közlünk, mégpedig összetett gondolatsort), ahhoz nem elég pusztán a nyelvileg mégoly pontosan megfogalmazott szöveg sem. Kell az a többlet, mely a beszédhelyzetből, az előismeretekből stb. adódik, melyet ezek *biztosítanak*. Ezek nélkül a szövegen felüli (és gyakran szöveg mögötti) elemek nélkül a szöveg egymagában nem tudná betölteni kommunikációs funkcióját. Ezek hatnak akusztikumára is, determinálják — bizonyos mértékig — azt is. A jó szövegnek tehát — szerintem — az is az egyik fő ismérve, hogy magában hordozza vagy létrehozza (megteremti) a közös előismeretekre való ráépülést, a közös előzményekhez való kapcsolódást, és megteremti a közös beszédhelyzetet.

Az irodalomból és a képzőművészetből hozok erre egy-egy nem egészen pontos, de mégis szemléletes, igazoló példát. Teljesen más az „üzenete”, műfaja, következésképpen akusztikuma, hangvétele annak a szövegnek, amely az 50-es, 60-as években egy villamos-átszállójegy hátán volt olvasható, ha ezt a villamoson az átszállójegyrol olvassuk, s más, mikor majdnem ugyanazzal a szöveggel Örkény István egyperceseinek kötetében vagy irodalmi pódiumon találkozunk, hiszen valami többletjelentést is kapott a szöveg. (Vö. TUSKÉS 1991. 169—184.) Ugyanígy: hogy mi lesz a „mondanivalója”, „stílusértéke” egy anyát és gyermekét ábrázoló szobornak, képnek, azt néha felállítási helye (kőztér, templom, kiállítási csarnok stb.) és esetleg felirata is megszabja. (Vö. TÖRÖK: 1990. 104—113, 134. Ő egyébként extrémebb példákat is említ.)

Nos éppen ezek a szövegen kívüli, szöveg feletti, mögötti — tartalmi, logikai, előismereti, szituációs — „elemek” biztosítják, adják meg azt a kohéziós erőt, mely összetartja—összefogja, egyetlen egységbe rendezi a szöveg kisebb-nagyobb részegységeit és a szövegmondatokat (természetesen a szöveg nyelvi—grammatikai kapcsolóelemei segítségével). A kapcsoló eszközök közül a kötőszókat, rámutató funkciójú elemeket (s akusztikus megfelelőiket) a spontán beszédben automatikusan és többé-kevésbé jól, természetesen és értelemszerűen szoktuk használni és hangoztatni (kimondani is): a szokotthoz vagy a „szabályoshoz” viszonyítva valamilyen akusztikus többlettel (magnövelt hangerővel, magasabbról induló beszéd dallammal, fekvés- vagy ritmusváltással stb.) emeljük ki őket a beszéd átlagos „síkjából”. (Bár érdemes lenne alaposabban megvizsgálni funkcióikat és a funkciók hierarchiáját!) A reprodukzív—interpretatív beszédben, különösen pedig a felolvasásban ez gyakran elmarad, mert sajnos többnyire *nem a szöveg* értelmezésére, a szövegmondatok szerkezeti—logikai összefüggésére—kapcsolódására ügyelünk, hanem többnyire *csak a mondatok* helyes (mechanikusan „helyes”) intonációjára vigyázunk, és csak mechanikusan alkalmazzuk felolvasási szabályok szerint hangosítjuk a szövegmondatokat. (Pl. a vesszőnél felvisszük hangot és szünetet tartunk, pontnál leeresztjük a hangot és szünetet tartunk, minden értelmes szó első szótagja hangsúlyos stb.)

Nem is nagyon látunk túl a mondatok, sőt az írásjelek határain. Ezért többnyire nem merünk túllépni az ún. „szabályoson”. Így azután sem ezek a kataforikus, anaforikus utalóelemek nem emelkednek ki a mondatokból; sem a megnevező, illetőleg az újságoló, sem a kapcsoló funkciójú részek nem különülnek el egymástól, hogy a megnevező funkciójú — ismeretet, magától értetődőt hordozó — részek „lesüllyedjenek”, az újságolók, főhangsúlyosak pedig kiemelkedjenek a mondatból és a mondatok sorozatában. Az írott szöveg mechanikus, felolvasásos tolmácsolásakor a hallgató számára tulajdonképpen elvesznek ezek a szövegkohézió biztosítását szolgáló

akusztikus elemek, hiszen nem tudják — éppen „szordinós” vagy mechanikus hangoztatásuk miatt — betölteni előre kapcsoló vagy hátrafelé kötő, visszakapcsoló szerepüket. Különösen nem az alanyváltó mondatok távolra visszafelé kapcsolódó funkcióban, amikor a korábban 4-5 előbb elhangzott nyelvi-logikai egységekre utalnak vissza, s akkor sem, ha a szöveg és a szövegmondatok fő információs síkjának (a szöveggerincnek) az érzékeltetése lenne feladatuk. (Vö. DEME: 1958., 1959., 1973., 1979.; WACHA: 1980.)

Szépirodalmi példával próbálom illusztrálni az elmondottakat.

Shakespeare *Julius Caesar*jában olvashatjuk (a dráma előadásakor hallhatjuk) a világirodalom egyik legjobb érvelő—vitatkozó szónoki művét, Antonius gyászbeszédét Caesar holtteste felett. A szónoklat elejének frott formája így fest.

...Temetni jöttem *Caesart*, nem dicsérni,  
A rossz, amit ember tesz, túléli őt;  
A jó gyakorta sírba száll vele.  
Ez legyen *Caesar* sorsa is. A nemes  
*Brutus* mondá, hogy *Caesar* nagyra vágyott:  
Ha ez való, úgy súlyos bűne volt,  
és *Caesar* érte súlyosan lakolt meg.  
Most *Brutus* engedvén s a többiek  
(S *Brutus* derék, becsületes férfiú,  
S a többi is mind, mind becsületes),  
Jövők beszélni holt *Caesar* fölött.  
Barátom volt ő, hozzám hű s igaz.  
De *Brutus* mondja, hogy nagyokra tört,  
S *Brutus* derék, becsületes férfiú.  
Rómába ő sok foglyokat hozott;  
Váltásuk a közkinccstárt gazdagította:  
Ez nagyravágását jelenti-e?  
Szegény ha jajdult, *Caesar* sírt vele;  
A nagyravágásnak nem ily szelíd  
Anyagból kéne szerkesztve lenni:  
De *Brutus* mondja, hogy nagyokra tört:  
S *Brutus* becses, derék egy férfiú.  
Láttátok a Lupercal ünnepen,  
Háromszor nyújtám a koronát neki,  
S ő visszatolta. És ez a nagyravágás?  
De *Brutus* mondja, hogy nagyokra tört,  
S bizonynal ő derék egy férfiú...

(William Shakespeare: *Julius Caesar*  
Európa Könyvkiadó, 1984. 82—83.)

Az idézet 14—15. sorában, azután a 22—24. sorban alanyváltás van. Az egyik mondatban még *Brutusról* beszél *Antonius*, a másikban már újra *Caesarról* szól. A váltást csak akkor foghatja fel az a hallgató, aki *Antonius* személyét és *Caesar* holttestére mutató gesztusát nem látja, ha az erre utaló nyelvi elemek (valamilyen módon, pl. erősebb hangsúllyal, emeltebb dallammal) kiemelkednek a szövegből. Arról nem is szólva, hogy az idézett résznek két síkja van: *Caesar* dicsérete s a

Brutusnak szóló oldalvágások. Ezeket is el kell különíteni. S ez utóbbiakban a dicsérettől el kell jutni a negálásig. — Ugyanígy csak erőteljesebb kiemelés érzékeltetheti, hogy mire mutat rá Antonius beszédének következő részletében, melyben az utolsóként idézett *Ez* eléggé távolra, nyolc sorral korábbra köt vissza.

...Ha van könyűtök, most ontsátok el.  
Ezen *palástot* mind ösméritek.  
Emlékezem, hogy felvévél először,  
Egy nyári este volt az, sátorában:  
Aznapi vére meg a nerviusokat.  
Nézzétek, *itt* járt Cassius vasa,  
S mily rést csinált a fondor Casca *itt*;  
*Ehelyt* a kedvelt Brutus *döfte* át,  
S hogy elvoná az átkozott acélt,  
Im, mint követte Caesar vére, mintegy  
Ajtóhoz futva meggyőződni, vajjon  
Brutus kopogtat-e fly barátatlan?  
Mert, tudjátok, Caesarnak anygala  
Volt Brutus; ó ítéljétek,  
Ti istenek, miként szerette őt!  
*Ez* mindenkézt a legfájóbb *döfés* volt;...  
(I. m. 86—87. A kiemelések tőlem: W. I.)

## 11. Gyakorlati példák helyett

Most annak kellene következnie, hogy ilyen meggondolások alapján elemezzek néhány hosszabb-rövidebb, a szövegség kritériumának megfelelő prózai szöveget, s rámutassak arra, hogy milyen akusztikus jellemzők biztosítják e szövegek szövegségét az elhangzáskor. Arra is rá kellene mutatnom, hogy ezek az akusztikus jellemzők mint emelik be a szövegmondatokat a kontextusba és az intertextusba, s mint utalnak az előismeretekre. Az ilyen elemzés eléggé idő- és térigényes, ezért kifejtés helyett csak utalok a már publikált hasonló jellegű elemzésekre és a szöveginterpretálás kérdéseivel foglalkozó cikkekre. Ilyenek az *Egyetemi Fonetikai Füzetek* 1., 2., 4. és 5. számában olvashatók (pl. egy Apáczai Csere-, Bárczi-, Csoóri-, Lotz-, Pázmány-, Pilinszky-, Sütő-, illetve egy Déry-, Marx György-szöveg). A 4. számban BOLLA KÁLMÁN egy Pázmány-szöveg akusztikai szerkezetét mutatja be (BOLLA: 1991.). Találhatók elemzések a Kazinczy-versenyek történetét tartalmazó munkákban is (Z. SZABÓ—WACHA: 1978., 1991.). A *Kazinczy-versenyek huszonöt éve* című kötet elemzései közül a Kós Károly- és a Móricz Zsigmond-szövegre hívom fel a figyelmet. A pedagógusjelöltek 1991. évi Kazinczy-versenyének szövegéről MOLNÁR ILDIKÓ adott elemzést (EFF. 5. 47—50). Ebből a szövegből, mely Cs. Szabó László *Őszi napok Patakon* című írásának részlete (l. EFF. 4. 1991. 57), mindössze néhány problematikus mondatra hívom fel a figyelmet; azokra, melyek kontextuális és intertextuális szempontból érdekesek. Ilyen a Cs. Szabó-szöveg 3. mondata, melyben az egyformán erőteljesen hangsúlyos „Európa szívében” szókapcsolattal a „holdfényes kollégiumudvar közepén” szerkezet áll szemben olyan megoldással, mely a kollégiumot emeli ki: „a holdfényes kollégiumudvar közepén”. A mondat folytatásában sem a „de



jó" a lényeges elem, hanem az „angol internátus”-sal szembenálló „itthon”. A második bekezdést — mely voltaképpen az „örök énekszó” magyarázata — hosszabb, tűnődő szünet vezetheti be, s a súlypont az „éneklő város”. A mondanivaló szempontjából a szöveg logikai folytatása: 'felolvadt hosszú hallgatás után a panasz és a megbékülés a kicsi diáktorokban'. További részletezés helyett a záró mondatokra utalok csak. Ez azért fontos, mert a mondanivalójával — saját farkába harapó kígyóként — a szöveg elejére, itt a szöveg harmadik mondatára mutat vissza, részleteiben azt ismétli, de más kontextuális és intertextuális összefüggésben. Nyomatékosítja azt, és más irányban lódtja tovább a gondolkozást. Éppen ezért itt a záró mondat szakaszában nem érvényes a két egyforma hangsúly. Vagy az „Európa szívében vagyok”, vagy az „Európa szívében vagyok” megoldás köt vissza a harmadik mondat gondolatához, s így teszi zárttá, kerekké a szöveget. Egyébként a szöveg, az értekező próza, esszé szövegségének az is az egyik jellemzője, hogy záró mondatában — legalább utalás formájában — visszatér a nyitó gondolathoz.

## 12. Összegezés

Az elmondottak lényegét következőkben foglalhatjuk össze.

A szöveg fonetikai eszközei ugyanolyan szupraszegmentális eszközök, mint a mondatfonetikai eszközök, csak nem a mondaton belülről utalnak — elsősorban — , hanem a mondaton túlra, a mondatláncra, a szövegegészre.

Használatukat a mondatlánc és a szövegegész tartalmi, logikai, grammatikai stb. felépítése és információs súlyviszonyai szabják, határozzák meg (elsőrendűen és a szöveg „nyelvi” szintjén), nem pedig az „önálló” mondat információs és szintaktikai relációi. (Persze a mondatláncbeli beszerkesztettség, az információs súlyviszonyokra a mondatláncból kiszakított szövegmondat is utal, éppen megszerkesztettségé (szintaktikai szerkezete, a mondatrészek sor- és szórendje) által.

A mondatfonetikai eszközök a mondat síkján töltik be szerepüket. Ez: a) az információs súlyviszonyok tükrözése a szövegmondatokban; b) az egyes szövegmondatok szintaktikai szerkezetének érzékeltetése: a szintagmák összefogása, tagolása, a mondat egységek, mondatrészek elkülönítése—kapcsolása; c) a mondat jelentésének (kijelentő, kérdő stb. voltának) érzékeltetése; d) a mondat aktuális tagolása, a felvezető, újságoló, mondat hangsúlyos részek elkülönítése, e) a szövegmondat bekapcsolása a mondatláncba (pl. a befejezetlenség, folytatás jelzése, előrejelzése a következő szerkezetnek stb.).

A szövegfonetikai eszközök funkciója többsíkú.

1. A szöveg (kontextus) síkján a mondatláncban szövegfonetikai funkcióban: a) az információs súlyviszonyok érzékeltetése a mondatláncban; b) a szövegmondatoknak kapcsolása a mondatlánc előző és következő szeméhez (előre- és visszautalás), s ha kell, eltagolása attól.

2. Kontextuális szerep a szövegegészben: a) a szövegmondatok egymáshoz viszonyított információs súlyának érzékeltetése a szövegegészben, b) a tételhangsúlyos és a szöveghangsúlyos részek kiemelése; c) a távolra szakadt részeknek (pl. tételmondatoknak stb.) akusztikus összekapcsolása, különösen, ha a nyelvi forma nem eléggé pontos; d) a szövegen belüli attitűdváltozások jelzése.

3. Intertextuális szerep: a szöveg, a szövegmondatok bekapcsolása az intertextusba.

4. *Kontextuális és intertextuális funkció:* a szöveg szerkezetének, építkezésének érzékeltetése, a szövegszerkezet tagolása, ábrázolása.

5. *A szöveg műfajának, közlésmódjának érzékeltetése.*

\*

Természetesen további funkciókról is szólhatnánk még, de azok már talán a következő, a nagyobb „egység”, a (?) „beszédegész” vagy talán „közlésegész” illetékességi körébe tartoznak.

## Jegyzetek

1. Szerintem szöveg mindaz, ami a verbális kommunikáció, a beszédtevékenység eredménye, akár írott szöveggel, akár írásos alapról induló, de nem kötött szövegű elhangzó beszédnek, akár spontán előszóbeli beszédtevékenységnek az eredményeként jön létre. Akár totális — azaz verbális és nem verbális — kommunikáció, akár korlátozott kódú — azaz csak verbális (írásos) — kommunikáció vagy információ formájában jön létre. Olyan produktum, parole jelenség tehát, amely — akár megszerkesztett, akár megszerkesztetlen formában — gondolatokat, érzelmeket, szándékokat: információkat közvetít. Kifejez valamit, tájékoztat valamiről és célja is van mindezzel. (Vö. DEME László: 1980., WACHA: 1985.)
2. Olykor még a legnagyobb előadóművészeknél is találkozhatunk azzal, hogy a szövegre mintegy „kívülről” viszik rá, s nem magából a szövegből keresik meg a hangzásformát. — Egy eléggé ismert előadóművészt korrepetáltam, mikor előadói estjére készült. A versek alaposabb elemzése nélkül, forradalmi, harcos—haladó versnek kijáró lelkesültséggel kezdte elzengeni a költeményt: emelt, patetikus hangon, egyenletes tempóval. Észre sem vette, hogy a műben változnak az érzelmek, s egy részlete csatajelenetet, háborút ír le, erőteljes belső ritmikai lüktetéssel (a lovak robajának, vágatásának, fegyverropogásnak érzékeltetésére). Nem hallotta a versnek változatos, feszültségkeltő rimelését sem. Mindezek elveszték az interpretáló maníros-modoros generális jellegű versmondói hangvétele miatt. — N. BÓHM Edit kutatásai kimutatták, hogy az önálló pódiumművészet, a versmondás kialakulásakor nagyon erős volt a színpad hatása: a versmondók „eljátszották” a költeményt. (Vö. N. BÓHM Edit: Doktori disszertációjának kéziratát. Ezúton mondok köszönetet a kézirat felhasználhatóságáért.)
3. Így például egy rádiós vagy tévés magazinműsorban, pl. Esti Krónikában vagy Tévéhíradóban fontos, hogy ne csak a megszövegezés módjában (a nyelvi formában), hanem hangzásában is elkülönüljön a műsorvezetői szöveg a hírtől, a tudósítástól, a kommentártól, a riporttól. Ugyanakkor azonban nem biztos, hogy helyes, ha a Petőfi Rádió vagy a Kossuth Rádió hírmondása akusztikumában megegyezik a Bartók Rádió vagy a Calipso adó és a Danubius adó hírmondásának hangvételével. Helytelen az is, ha egy-egy irodalmi est vagy Kazinczy-verseny minden szövege ugyanabban a pódiumhangvételben szólal meg. Különösen nem jó, ha különböző szerzők különböző tartalmú és stílusú szövegeinek megszólaltatását is ugyanaz a kívülről rávitt, modoros „előladók-gyönyörűségtől-és-a-magyar-nyelv-szépségétől”-féle, kékharisnyás pódiumhangvétel jellemzi. Eppen a műnek (és a benne rejlő tartalomnak és mondanivalónak), a mű műfajának (a műfaj és a nyelvezet által és segítségével), de a műfaji kötöttségektől is determináltan megválasztott és így az adott nyelvi formában, nyelvezetben realizálódó szövegnek (a kontextusnak), valamint a megszólaltató (interpretátor) személyiségének, és a megszólaltatás külső és belső körülményeinek (az intertextusnak), azaz a kommunikációs szituációnak a találkozása szempontjából érzem és tartom ma már teljesen elhibázottnak a pódiumműfajban a versek, költemények interpretálásakor a „szaválás vagy versmondás” szembeállítását. — Talán a mozgalom meghirdetőjének és legnagyobb, egyben legagresszívabb harcosának pályája bizonyítja legszembetűnőbben e merev és kategorikus szembeállítás tarthatatlanságát. Ha mai füllel meghallgatjuk Ascher Oszkár versmondását, bizony arra a megállapításra jutunk, hogy Ascher bizony szavalta a verseket (legalábbis az általa megszólaltatott versek többségét). S ez a megállapítás nem jelenti egyúttal azt is, hogy rosszul értelmezte, rosszul szólaltatta meg az általa interpretált költeményeket. Annnyit jelent csupán, hogy azok a versek, amelyeket ő megszólaltatott, tartalmukkal, mondanivalójukkal, szándékukkal, nyelvi formájukkal a szavallászerű, agitatív hangzást kívántak. Ezt várta el az a nyilvánosság, az a pódium is, az a kor is, melyen és melyben elhangzottak. Nota bene: Ascher Minden versek titkai című önéletrajzában az általa leírt mondatoknak sokasága egy, két, három, olykor négy felkiáltójellel végződik. Állítsuk szembe vele Ady állítólagos mondanását, hogy ő felkiáltó, felszólító versmondatainak végére azért nem tett felkiáltójellet, mert a felkiáltás, indulat ugyanis benne feszül a mondatokban. Természetesen megint csak nem szabad mereven fogalmaznunk. Hiszen minden megnyilatkozás mögött ott van a személyiség is és

- a kor is. Ilyen tekintetből érdemes lenne alaposabban összehasonlítani a nagy és ismert előadói egyéniségek akusztikus stílusát. Pl. Ascher Oszkár, Básti Lajos, Gáti József, Horváth Ferenc, Keres Emő, Latinovits Zoltán, Major Tamás, Mensáros László, Pálos György, azután Berek Kati, Csernus Mariann, Gobbi Hilda, Jancsó Adrienn, Kohut Magda, Lukács Margit, Szentpál Mónika és a nemrégiben újra megismert Szőrényi Éva versmondói stílusát. Már csak azért is érdekes feladat lenne ez, mert a külföldre szakadt Szőrényi Éva megőrizte a negyvenes–ötvenes évek kissé patetikus, színészi gesztusokkal illusztrált stílusát.
4. Bizonyos megfontolásokból, a továbbhaladás érdekében most tekintsünk el a terminológiai vitától, s attól az elvi és gyakorlati szemponttól sem közömbös kérdéstől, ami éppen a kommunikáció hatásossága szempontjából nagyon is fontos, hogy ti. a szövegnek lényeges velejárója-e, és a szöveg szöveg voltának okvetlenül feltétele-e, hogy az, amit megszólaltatunk, tartalmazza a szövegséget biztosító összes jellemzőt, hogy meglegyen benne mindaz, ami a szöveget szöveggé teszi: a kerektség, megszerkesztettség, lezártág stb. Nézetem szerint ugyanis a kommunikáció szempontjából egyáltalán nem közömbös, de az elhangzó beszéd akusztikumának jellemzői, sőt talán még a szűkebb értelemben vett szövegfonetika szempontjából is mellékes lehet már, hogy a közlemény tartalmazza-e ezeket a jegyeket. Természetesen a tartalom, a gondolat és szándék, kifejezése, az információ átadása szempontjából, a kommunikációs folyamat hatékonysága tekintetéből korántsem mellékesek a szövegség kritériumai, mert a kommunikáció hatékonysága szempontjából rossz a rossz szöveg. Információs, tájékoztató értéke ekkor is van: árulkodik a beszélőről, jellemzi őt, gondolkodásmódját, nyelvi és magatartáskultúráját stb. Sajátos dallamvilága az ilyen „szövegnek” is van.
- „Legfeljebb” nyelvi, nyelvhelyességi szempontból nem jó vagy rossz a szöveg (szerkesztmény, kommunikátum), s természetesen rossz a (latens) dallamvilága is; ezért nehéz helyesen, kommunikatív módon megszólaltatni. (Mint igazoló, kirívó példát hadd említsem például a magában—magának játszó és beszélő kisgyermek beszédét, az elmebetegek beszédét, szövegét, szövegezését és annak sajátos dallamvilágát. (Erre l. BARTÓK János számos tanulmányát!)) Vagy az, ami az ő szájukból elhangzik, az csak beszéd? Szövegezés? De minek nevezhetjük ennek papíron is rögzíthető részét? Hiszen ha az így elhangzott „közleményt” leírjuk, s azt valakinek meg kell szólaltatnia, a megszólaltatást — mint célt — s ehhez a papíron rögzített szó- és mondatstort — mint kiindulási alapot — tekintve a szó- és mondatstort is szöveg. Legalábbis tágabb értelemben. Való igaz, ez nem jó, nem kommunikatív szöveg, mert nem felel meg a szövegség kritériumának, hiszen hiányoznak belőle azok az elemek, melyek a szöveget a kifejezés szorosabb értelmében vett szöveggé, hatékony, hatásos, kommunikatív—informatív közleménnyé teszik.

## Irodalomjegyzék

- BALÁZS János:  
1985. *A szöveg*. Gondolat.
- BERNSTEIN, Leonard:  
1974. *Hangverseny fiataloknak*. Ford.: Juhász Előd. Zenemű Kiadó.
- BOLLA Kálmán:  
1988. A szöveg fonetikai szerkezetéről. *EFF* 2. 54—59.  
1991. A hangzásforma akusztikus paraméterei. *EFF* 4. 111—124.
- DEME László:  
1958. Hangsúlyozási problémák a Szózat szavalásában. *Nyr.* 82. 187—195.  
1959. A versolvasástól a versmondásig. In: *Iskolai nyelvművelő*. Tankönyvkiadó, 198—211.  
1970. *Nyelvi és nyelvhazsználati gondjainkról*. Madách Könyvkiadó, Pozsony.  
1971a. *Mondat szerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Akadémiai Kiadó.  
1971b. A kiejtés törvényeinek tanítása és tanulmányozása. *Nyr.* 94. 270—280.  
1971c. Kinek is fogalmazunk? *Tiszatáj*, 852—862.  
1972. A rádió hangjáról. *RTV Szemle* MRT TK IV. 1. 71—101.  
1973. A bemondói munka mondatfonetikai kérdéseiről. In: *RádióBesz.* 71—101.  
1974a. *Szónokok, előadók kézikönyve (= SzónKve)*. Kossuth Könyvkiadó. (Szerk.)  
1974b. A szöveggalkotás szerkezeti-szerkesztési kérdései. In: *SzónKve*. 116—151.  
1976a. *A beszéd és a nyelv*. Tankönyvkiadó.  
1976b. A rádióban elhangzó beszédéről. *MRT TK. Tanulmányok VIII.* 4.  
1978a. A rádióhírek szöveggalkata és hangzásformája. *RTV Szemle* 2. 48—55.  
1978b. A rádióhírek szövegezése és elmondása. *MRT TK. Tanulmányok, beszámolók, jelentések*. X. 1.  
1979. Grammatikai képlet és akusztikai képlet kapcsolatához. *MFF* 3. 7—13.  
1980. Az ember és a nyelv. In: FÜLÖP Lajos (szerk.): *Anyanyelvi nevelésünk a középiskolában*. OPI. 9—36.  
1988. A szövegmondásról — és a szövegről. *EFF* 1. 47—55.  
1989. A szövegszerkezet komplex vizsgálatához. *EFF* 2. 25—26.  
1991a. Anyanyelvünk a változó társadalomban. *EFF* 4. 27—41.  
1991b. A hangzásforma hírértéke — a hírérték hangzásformája. *EFF* 4. 75—86.

- DEZSÉRY Judit—TERESTYÉNI Tamás:  
1976. *Élő szöveg — stúdiószöveg. ÁNyT. XI.* 51—77.
- FÓNAGY Iván—MAGDICS Klára:  
1967. *A magyar beszéd dallama.* Akadémiai Kiadó.
- FÜLÖP Lajos (szerk.):  
1980. *Anyanyelvi nevelésünk a középiskolában (= AnyNev).* OPI.
- GRÉTSY László (szerk.):  
1985. *Nyelvészet és tömegkommunikáció I—II. (= NyelvTömkomm.)* Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- LÁSZLÓ Zsigmond:  
1961. *Ritmus és dallam.* Zeneműkiadó.
- MOLNÁR Ildikó—SURÁNYI Ibolya:  
1981. *Művészi versmondások összehasonlító elemzése I—II.* In: *Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről.* Benkő-émlékkönyv. ELTE 235—254.
- PETŐFI S. János:  
1990. *Szöveg, szövegian, műelemzés.* OPI.
- SZATHMÁRI István:  
1973. *A rádiós műfajok stílusáról. RádióBesz.* 9—24.
- TÖRÖK Gábor:  
1990. *Pontok és kérdőjelek az általános stíluselméletben.* Tankönyvkiadó.
- TÜSKÉS Tibor:  
1991. *Titokkereső. Művek és műelemzések.* Pátria könyvek.
- VARGA László:  
1989. *A magyar nyelv dallamprozodémai. EFF 2.* 149—216.
- VÉRTES O. András:  
1987. *Érzelmi világunk és a nyelv történeti változásának kölcsönhatása. MNyTK.* 197.
- WACHA Imre:  
1973. *A rádióbemondó beszéde. (= RádióBesz.)* MRT TK. (Szerk.)  
1973a. *Az elhangzó beszéd szövegfonetikai eszközeinek rendszere és összefüggései. NyK.* LXXV. 77—103.  
1973b. *A bemondói beszéd akusztikumának stílusgondjairól. RádióBesz.* 103—170.  
1980. *A tételhangsúlyról. Nyr.* 104. 85—99.  
1985. *Beszéd: szituáció, szöveg és hangzás együttese a rádióban és a televízióban. NyelvTömkomm.* I.  
1987. *Retorika — Tanulmányok, témavázlatok, témaösszefoglalók a politikai retorika köréből.* Kossuth Könyvkiadó. (Szerk.)  
1989a. *A hangképzés kommunikatív szerepe a beszéd folyamatban, különös tekintettel a nyelvi rétegződésre és az elhangzó beszéd stíluszintjeire. EFF 2.* 121—139.  
1989b. *A rádióhírek kommunikativitása. Nyr.* 113. 412—425.  
1990a. *A rádióhírek szövegformája és megszólaltatási gondjai. Nyr.* 114. 129—142.  
1990b. *Szemponatok a drámai nyelv akusztikumának, akusztikus stílusváltozásainak vizsgálatához. EFF 3.* 197—208.  
1991. *Tartalom, szöveg, szándék és a hangzásforma harmóniája. Felkészülés egy szöveg értő-értető megszólaltatására. EFF 4.* 87—110.
- Z. SZABÓ László—WACHA Imre:  
1978. *A Kazinczy-versenyek története.* Győr.  
1991. *A Kazinczy-versenyek huszonöt éve. Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr.*